

KAFKASYA-TARİHİ GEÇMİŞİ-ETNİK-DİNİ YAPISI
Ve
TEREKEME (KARAPAPAH) TÜRKLERİ

Muhammet KEMALOĞLU*

ÖZ

Kafkasya pek çok etnik halk topluluğunu bir arada barındırırken, pek çok kültüre de ev sahipliği yapan bir coğrafya parçası olarak tarih boyunca insanların ilgisini üzerine çekmiştir. Kafkasya için Türkiyat araştırmalarına ağırlık verilmesi, son dönemlerde Kafkasya’da ortaya çıkan etno-politik sorunların çözümü için de gereklidir. Rusya Devlet İstatistik Komitesi (Goskomstat)’nin verilerine göre Rusya’da 37 ayrı Türk topluluğu bulunmaktadır. Bu topluluklardan 11 tanesinin asli vatani Rusya değildir. Yani Ortasya, Kafkasya, Kırım gibi bugünkü Rusya’nın dışında kalan bölgelerdir. Göçmen olarak niteleyebileceğimiz bu topluluklar dışındaki 26 ayrı Türk topluluğunun Rusya içinde kendilerine ait bir bölgesi bulunmaktadır. Adlarının etimolojisi, tarih sahnesine çıkarları ve halen buldukları Türk coğrafyaları hakkında bilgi verilip, halk kültürleri üzerinde durulmuş ve daha ziyade halk inançları karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Terekeme Person, Türkler, Kafkasya, Kafkas Kültürü, Kafkasya Halklar

**STRUCTURE OF ETHNIC-RELIGIOUS HISTORY OF HISTORY-CAUCASUS-
KARAPAPAH TURKS AND TEREKEME**

ABSTRACT

The Caucasus has aroused interest along the history as a geographical region that has gathered a lot of ethnic groups and cultures in her structure. Turcology researches for the aucasus are also necessary for solution of the ethno-politic problems that have appeared recently in the Caucasus. According to the State Committee on Statistic of Russia (Goskomstat Rossii), 37 different Turkic ethnic groups are living in Russia. Eleven of these groups are not originally from Russia. They are from regions such as middle-Asia, Caucasus and the Crimea, which are outside of Russia. Other than the mentioned groups, which are immigrants, 26 other Turkic groups have a region of their own in Russia. The usage of the mother tongue among Turkic groups in their homeland in Russia and in other parts of Russia is quite noteworthy. Especially, Turkic Groups living in the Siberian region as small groups speak their mother tongues less than they used to. It is a fact that a community, which forgets its mother tongue, will also lose their values rapidly and die out in a short time. In this paper, information of

*Gazi Üniversitesi, Tarih Yüksek Lisans, muhammetkemaloglu@gmail.com

Karapaph-Terekeme Turks' ethnic identities, the etymology of their names, their place in history and Turkish geographies which they still exist has been given. Their folk culture and beliefs has also been comparatively studied.

Key Words: Terekeme Person, Turks, The Caucasus, Caucasian Culture, Peoples of the Caucasus

Çalışmamız içerisinde sık sık geçecek ağız özelliklerini uygun yazabilmek için bazı harfler kullanıldı: Bunlar, tek heceli kelime sonundaki "b"leri "v"ye ve "b"leri "f"ye, gerundium eki olan "b"leri yine "f"ye ve kelime ortasındaki "c"leri "j"ye çevirmektedirler. È, é: E-i arası kapalı e sesidir. X, x: Hırıltılı h sesidir. Ğ, ğ: Gırtlaktan çıkan hırıltılı g sesidir. G, g: Art damak, kalın k sesidir. T, t, , Dişler arasından baskıyla çıkan sert t sesidir. Karapapak-Terekeme, ağız özellikleri yörelere göre değişken bir yapı gösterirse de Azeri lehçesini anımsatır.

GİRİŞ

KAFKASYA-TARİHİ GEÇMİŞİ-ETNİK ve DİNİ YAPISI

"Kafkasya" kelimesi, ilk kez yazılı metinlerde eski Yunanlı düşünür Aishylos'un M. Ö. 490'da yazdığı bir eserde "Kavkasos Dağı" şeklinde geçmiş, o günden günümüze kadar "Caucasus", "Caucasia", "Caucasie" gibi bazı değişikliklere uğrayarak gelmiştir(Demir, 2003: 59; Demir,1996: 222; Erkan, 1999: 8-9; Kırzioğlu, 1993: XV-XVI).Kafkasya'nın jeopolitik anlamının bugünkü içeriği kendi bağlantıları açısından Rusya'nın XVIII.-XIX. yüzyıllarda Kafkasya'yı işgali dönemine kadar uzanıyor. Rusya'nın Kafkasya'ya yerleşmesi sonucu bölge Kafkasya ve Trans-Kafkasya olarak tanımlanıyor. Sonraki dönemde Trans-Kafkasya'nın ele geçirilen arazilerinden kuzeyde bulunan yerler için "Kuzey Kafkasya" ibaresi kullanılmaya başlanıyor. Kafkasya, Arap tarihçilerinin ve coğrafyacılarının Cebelü'l-Elsân(Karakhi, Muhammed Tahir, 1987: 178) yani "Dillerin Dağı" dedikleri bölge yüzyıllar öncesinde olduğu gibi, hâlâ, bu şekilde isimlendirilmeye hakkıyla layık bir coğraya. Çok sayıda dilin ve kültürün birbirine karışmadan, uzun süre yan yana yaşadıkları, adeta bir milletler mozaigi oluşturdukları yerdir. Adını bölgenin asıl yerli halkı olan Kaslar'dan alan ve kuzeybatıdaki Taman Yarımadası'ndan başlayıp Bakü'nün doğusundaki Apşeron Burnu'na kadar uzanan Kafkas sıradağlarının güney ve kuzeyin de yer alan bölgeye Kafkasya denilmektedir. Doğusunda Hazar Denizi, batısında Karadeniz, güneyinde ise Çoruh-Arpaçay-Aras nehirleri bulunmaktadır. Coğrafi bakımdan kuzey sınırı olarak genellikle Don ile İtil(Gürsoy, 1984: 319)¹ nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı yar kabul edilmektedir(Tavkul, 2002: 11-12; Hizal, 1961: 13; Aydın, 2005: 17; Ögel, 1984: 25; Kaflı, 1942: 53-54; Kosok, 1960: 17-18; Gökçe, 1979: 21-22; Kaşıkçı,Yılmaz, 1999: 11-18; Kırzioğlu, 1993: XV; Memmedov, 1993: 138; Özey, 1996: 42; Saray, 1988: 3-7; Streck, 1967: 59-61; Berkok, 1958 s. 4; Habiçoğlu, 1993: 21; Özbay, 1995: 45; Alatlı, 2005: 44; Lang, 1997: 16; Akçora, 1996 s. 307; Halle, 1997: 25; Karamanlı, 1996: 310; Şahin, 2001 Yaz, No. 19, ss. 33-35; Merçil, 2003: 1) 2.

¹ İdil ya da Volga(Rusça: Волга, Tatarca: İdel), Avrupa'nın en uzun nehridir.Eski isimi Etil/Edil'di.Avrupa Hun İmparatoru Attila'nın ismi İdil'den gelmektedir (Attila = İdilli).

² <http://www.kafkasfederasyonu.org/v1/index.php?goster=yaziid=79search=%DDskit>"Kafkasya'da İskit Dönemi"; <http://www.gizlitarik.com/index.php?e=228>, "Kuzey Kafkasya'da İslamiyet".

Uzunluğu 1200 km'ye varan Kafkas Dağları, genel olarak, bölgeyi Kuzey ve Güney Kafkasya olmak üzere ikiye bölmektedir³, öte yandan bu dağlar aynı zamanda Anadolu-İran-Arap memleketleri ile Kıpçak Bozkırlarını ve İskit memleketlerini birbirinden ayıran tabii bir duvar görünümündedir. Esas itibarıyla dağlık bir ülke olan Kafkasya'da yerleşim bölgeleri, çoğunlukla yüksek yaylalar ve derin vadilerde yoğunlaşmıştır. Yüksekliği fazla olan bu dağ silsilesi, bölgedeki insanların tarihlerini, kültür ve karakterlerini başkalarından farklı kılmıştır. Askeri açıdan büyük ölçüde savunma kolaylığı sağlayan dağlar, kültür ve etnik bakımdan bölünmüş bir coğrafyanın doğmasına sebep olmuştur.

Türkiye içinde bulunduğu jeopolitik ve jeostratejik konum dolayısıyla tüm dünyanın dikkatini çeken bir ülkedir. Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprüdür, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazlara sahiptir, Orta Asya, Ortadoğu ve Kafkasya'daki doğal enerji kaynaklarının kesiştiği bir noktadadır. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu, günümüzde ise Türkiye Cumhuriyeti bu kritik konumu nedeniyle çeşitli ülkelerin ilgi alanı olmuş, plan ve entrikaların hedefi haline gelmiştir. Türkiye üzerindeki planlarını uygulamak isteyen ülkeler, bu hedeflerine ulaşmak için türlü yollara başvurmuşlardır(Kemaloğlu, 2006).

Kafkaslar Türkiye'nin bitişik komşusudur. Türkiye bir kısmı ile Kafkas ülkesidir. Kafkasya'daki her değişiklik istemesek de bizi etkiler. Bu sebeplerle Kafkasya; Balkanlar ve Süveyş-Basra Körfezi hattına kadar olan Orta Doğu alanı gibi Türkiye'nin jeostratejik ufku stratejik ilgi alanı içerisindedir(Togan, 1944: 94; Caferoğlu, 1983: 44; Gökçe, 1979: 3-11).Kafkasya iki yanı deniz olan bir "kara boğazı" (geçit) özelliğindedir. Kafkasya; Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının buluşma noktasındaki menteşe, bu menteşe üzerine vurulmuş kilit ve kilidi açan anahtar değeriindeki Anadolu'nun bir uzantısı ve bütünlenicisidir(Kantarci, 2005: 34).Kafkasya ayrıca kendine özgü coğrafi değerleri ile Anadolu'dan bağımsız olarak Avrupa Rusya'sı, Orta Asya ve Orta doğudan etki alır ve bu bölgeleri etkiler. Ortadoğu ve Avrupa Rusya'sı arasındaki tek yöndür. Yıllarca Orta Asya'yı Hazar denizinin kuzeyinden Anadolu'ya ve orta doğuya irtibatlandırmıştır. Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü konumunda olan Türkiye, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazları, Orta Asya Kafkasya ve Ortadoğu'daki doğal enerji kaynaklarının kesiştiği noktadaki jeopolitik konumuyla bütün dünyanın dikkatini çekmektedir. Türk topraklarının bir kısmı (Aras ve Çoruh nehirlerinin kuzey doğusu) Kafkasya hudutlarının dahilinde bulunuyor. Bu durum Türkiye'yi aynı zamanda bir Kafkasya ülkesi yapar mı? Evet.

Nasıl ki Trakya sebebiyle Türkiye bir Balkan ülkesi sayılıyorsa; Kafkas sınırları içerisinde kalan topraklarımız sebebiyle de Türkiye bir Kafkasya ülkesidir. Bu nedenle Kafkasya ile ilgili bir inceleme yapılırken bölgenin geniş hinterlandı göz önünde bulundurulmalıdır.

Tarih boyunca Kafkasya üzerinde büyük devletler arasındaki hakimiyet mücadelesinin hiç eksilmediğini görüyoruz, ilkçağlarda Romalıların, Perslerin İskitlerin yaptıkları mücadeleyi ortaçağlarda Bizanslılar, Sasaniler ve Hazarlar sürdürmüştü. Daha sonra bu mücadelelere İslâm devletleri de katıldı. Gerek Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun gerekse Moğolların hakimiyetleri Kafkasya üzerinde en fazla tesir yapan siyasi faaliyetlerdir. Selçuklular ilk defa Sultan Alparslan'ın 1064'teki ilk batı seferi sırasında, Anadolu'yu fethettiler.

³ Kafkasya, Rehber Ansiklopedisi.

başladılar. O yıl Bizanslılardan şimdiki İğdır, Tuzluca, Digor, Arpaçay, Kağızman, Sarıkamış ve Kars bölgelerini, Bizans'ın müttefiki olan Ortodoks Akpaz-Gürcü Kırallığından (merkezleri Kutayis idi) Çıldır Gölü çevresi ve Akhalkalak/Ahılkelek kesimi, merkezi Borçalı Çayı solunda Loru olan Gregoryen Bagratlılardan da eski Gugaret'in doğu kesimi sayılan Loru ve Şamşolde bölgeleri fethedilerek, bugünkü Türkiye'nin temelleri bu topraklarda kurulmuştu. Bu arada Borçalı Çayı boyundaki Karapapaklar⁴ da ana dilleri Türkçeyi devam ettirdiklerinden, Temmuz 1064 başlarında gönülden Müslüman olmuşlardı(Kırzioğlu, 1953: 376-384; Turan, 1971: 164-166, 252-253).Özellikle Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Han'ın soyundan gelenlerin başında buldukları Altın Ordu Devleti, Kuzey Kafkasya'yı doğrudan yönetmiş, Güney Kafkasya ile de yakından alakadar olmuştu. Müteakip asırlarda da Güney Kafkasya üzerinde ya İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi devletler hakimiyet kurmuşlar, yahut da bölgedeki küçük emirlikler ve hanlıklar buldukları şehirlerde bağımsızlıklarını ilan ederek birer şehir devleti halinde hüküm sürmüşlerdi(Devlet, 1996: 7; Tanyu, İstanbul, (tarihsiz): 39; İbrahimov, 1996: 33; Baddaley, 1996: 54).Kafkasya da yaşayan kavimler göçler dolayısıyla son derece farklı kökenlidir. Uzun süren geçmiş ise özellikle bölgenin ulaşımı iyice zorlaştıran dağlık yapısı yüzünden bölgedeki kavimlerin kaynaşmasını önleyip Kafkasya da güçlü devletlerin kurulmasını önlerken, gene aynı dağlık arazi bölgeyi istila etmek isteyen büyük güçlerin istilasını güçleştirip engelleyen en önemli etkenlerden biri olmuştur. Sık sık ortaya çıkan iktidar değişimleri, isyanlar, hakimiyet mücadeleleri yüzünden bütünlük oluşturamamıştır.

Her toplumun olduğu gibi Türk toplumunun da kendi jeopolitiği vardır. Türkiye Cumhuriyetinin jeostratejik ufku ve stratejik ilgi alanları; Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'dır. Erol Mütercimler'e göre ise Türk jeopolitiği şu iki alanı kapsar: İlki, Türkiye'de ve Türkiye dışındaki bütün Türklerin yaşadıkları coğrafyalar, ikincisi de, Türkiye ve Türk Dünyasının jeopolitik ufku ve politik ilgi alanlarıdır. Kafkasya bu alanların başında gelen yerlerden biridir(Mütercimler, 2006: 356; İlhan, 1999: 3).

Kafkasya, dünya enerji kaynaklarının yarısından çoğunun bulunduğu Avrasya'nın önemli bir geçidi ve kapısıdır. Tarihte orduların doğudan batıya, batıdan doğuya geçtikleri bir geçit olma özelliği taşır. Kuzeyde Dağıstan, Çeçenya, Kalmukya, İnguşetya, Abhazya, Osetya ve Güneyde Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye'nin kuzeydoğusu bu alan içindedir. Kafkaslar tıpkı Balkanlar gibi her anlamda karışık bir bölgedir. Bölgede onlarca etnik grup olsa da bunlar Türk jeokültürüne ait halklardır. Ağırıklı olarak Müslümandırlar. Türkiye'de Kafkaslardan göç etmek zorunda kalmış birçok toplum yaşar ve bölgeyle bir şekilde bağları vardır. Bölge kadim zamanlardan beri Türk topraklarıdır. Dede Korkut hikayelerinin yaşandığı, Kerem ile Aslı'nın dillere destan aşkının geçtiği yerlerdir. Anadolu'nun Doğusu'nun ve Türkiye'nin güvenliği, Güney Kafkasya'daki gelişimler ile de çok yakından ilgilidir. Çünkü, coğrafi yapısı nedeni ile Anadolu'nun Doğusu ile Güney Kafkasya bir bütündür; coğrafi yapısı ve karakteristikleri nedeni ile Güney Kafkasya'yı Anadolu'nun Doğusu'ndan soyutlamak ise mümkün değildir. Güney Kafkasya, Anadolu'nun Doğusu istikametinde kuzeyden ve doğudan gelişebilecek jeostratejik açılımları engelleyen bir coğrafi

⁴ Karapapak adı tarihte ilk defa 1599 yılında Buhara Hanlığı belgelerinde geçer. Önceleri aşağı İdil civarında yaşamakta iken Timur'un zulmünden yahut da Rusların Kazan'ı işgal etmelerinden dolayı buradan ayrılarak Zerefsan (Semerkand'ın doğusunda) bölgesine gelmişler, sonradan Özü (Dnepr) ırmağının batısına geçmişlerdir. Kür-Aras boylarından göçme Sulduz Karapapakları da Tiflis'in güneyinde Borçalı (eski adı: Loru) sancağında mesken tutmuşlardır. Şii ve Sünni inanca sahiptirler. Yanlış olarak Şii olanlara Tat ve Acem, Sünnilere de Terekeme denilir. Halbuki, Karapapakların Acemlikle alakaları yoktur. Kaza kuzu derisinden kalpak giydikleri için kendilerine bu ad verilmiştir. Karapapaklar zeki, çalışkan, iyi ata binen, iyi silah kullanan bir Türk boyudur. Zengin bir folkloru sahiptir.

blok, Türkiye'nin Avrasya açılımları için ise bir jeostratejik atlama taşıdır. Bu nedenle de Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki gelişimleri etkilemesi, bunu yapabilmek için ise bölgede aktif rol oynaması gerekmektedir. Kafkaslar Türkiye'nin ulusal ilgi ve çıkarlarının olduğu bir yerdir. Ulusal çıkarlar; bir vatanın sınırları içinde yaşayan toplumun can ve mal güvenliği ve vicdan özgürlüğü içinde yaşaması için uygun gördüğü nicel ve nitel (maddi ve manevi) değerlerin tümünü ifade eder.

Anadolu ise yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, tabii güzellikleri ve özellikle stratejik konumu bakımından tarih içinde sürekli dikkatleri çeken bir coğrafya parçası olmuştur. Anadolu insanlık tarihinde, iç ve dış göçler sonucu ortaya çıkan önemli uygarlıkların yaşandığı bir coğrafya olarak kabul edilmektedir. Böylesine bir göçmenler kazanı ve uygarlıklar sentezi üzerinde kurulmuş olan devletlerin göçlerle gelen toplumsal, siyasal ve yönetsel sorunlar için çeşitli önlemler aldığı ve çözümler ürettiği bilinmektedir. Anadolu, özellikle XVIII. yüzyılın sonundan itibaren belirli aralıklarla yoğunluk kazanarak süregelen dış göç hareketleri ile karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ile başlayan ve devletin genişlemesi ve büyümesine yönelik politika olarak teşvik edilen göçler sonucu Anadolu toprakları dışındaki alanlarda önemli sayıda Türkçe konuşan topluluklar iskan edilmiştir. İmparatorluğun zayıflaması ile birlikte Türk ve Müslüman olan halkların buldukları yerlerden haclı seferleri düzenledi. Çar Aleksandr ise, 1815 Viyana Konferansında, Türklere karşı takip ettikleri politikanın adını "Şark Meselesi" olarak koymuştu(Kemaloğlu, 2006; Köstüklü, 1991: 221).

Türkiye, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Güney Kafkas ülkeleriyle ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bunlardan Azerbaycan ile sorunlu başlayan ilişki daha sonra gelişmiştir. (Azerbaycan'ın Rusya destekli Ermenistan'ın işgaline uğraması sırasında Türkiye Elçibey liderliğindeki Azerbaycan'a gereken desteği vermemiş, hatta Özal, "onlar şii, biz sünniyiz, İran onlara daha yakın, onlar desteklesin" diyecek kadar ileri gitmiştir. Bu arada İran'ın da Ermenistan'ı desteklediği söylenmekteydi. (Altaş, 2005) Ermenistan ile de yakın ilişki kurma çabası iyi sonuç vermemiştir. Ermenistan, bölgede hem Rus ve İran hem de Atlantik desteğiyle şımarıkça davranmaktadır. Türkiye'den toprak taleplerini dile getirmektedir. İrkçı politikalar izleyerek topraklarından bütün Türk kökenli halkları uzaklaştırmıştır. Tarihî Türk toprakları olmasına karşın yaptığı etnik temizlikle Ermenistan'da tek Türk kalmamıştır. Kafkasya'da bugün de varlıklarını sürdüren ırk gruplarını(Yalçınkaya, 2006)⁵ şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Türkler (Turaniler): Azerbaycanlılar(Caferoğlu,-Yücel, 1976: 113; Ülke Raporu: 1; Togan, "Azerbaycan", İ.A.: s. 92, 99, 100; Caferoğlu, 1983: 55-56; Gömeç, 1999: 5), Karapapaklar-Terekemeler(Eröz, 1990: 81-82; Fıglalı, 1989: 9-10-12; Şapolyo, 1964: 255; Kütükoğlu, 1993: 2; Huart, 1993: 387; Gölpınarlı, 6: 789; Dalkıran, 1997: 20; Osmanlı

⁵ Eski Kafkas dil grupları (Çerkezce genel adıyla bilinen Adigece, Kabartayca, Abhazca, Abazaca, Ubihece ile Gürcüce,Lazca, Çeçence, İnguşça, Avarca, Lezgice ve diğerleri) %35, Ural-Altay (Azerice, Karaçayca,Balkarca, Kumıkça, Nogayca ve diğer Türkçe kökenli diller) %35 ve Hint-Avrupa (Ermenice,Rusça, Ukraynaca, Osetçe, Taticce, Talişçe ve diğerleri) %28'i oluşturmaktadır. Eski Kafkas halkları iki kuzey bir güney kola ayrılır. Güney kolu, Gürcüler ile onlara akraba kabul edilen Megrelleri, Lazları ve Svanları içine alır (1979 nüfusu 3.571.000). Kafkaslar'ın Türk kökenli halkları ise güneyde daha çok doğuda Hazar kıyısında, orta bölgelerde ve bir miktarda batı yaşayan Azeriler (5.477.000) ile kuzeyde yaşayan Kıpçaklardır. Kıpçak Türkleri'nin alt grupları ise Kumıklar (228.000), Nogaylar (60.000), Karaçaylar (131.000) ve Balkarlardır (66.000). Bu rakamlarda Sovyet döneminde 1979 sayımlarında elde edilenlerdir.

Devleti'nde Ehl-i Sünnet'in Şii Akidesine Tenkidleri, İstanbul, 2000: 9)6, Kundurlar(Tişkov-Fillipova, 2000: 100; Aslan, 1994: 7; Tavkul, 471-472; Tavkul, 1993: 14)7, Karaçaylar8, Balkarlar9, Kalmuklar10, Nogaylar(Caferoğlu, 1983: 45; Nogay., 2001: 5-7)11, Kumuklar(Habiçoğlu, 1993: 27; Bala, Kumuklar, İA. , s. 986. Togan1970: 133-161), Türkmenler(Caferoğlu, 1983: 44-45; Kafkasya, Yeni Türkiye Ansiklopedisi, 1985: 1620)12.

Kaslar yani asıl Kafkas kavimleri: Çerkezler(Grigoriantz, 2000 s. 176; Kutlu, 1993: 109; Metcunatuka, 1330: 843/(M. Ü. İLAH. Genel 4639); Ostrogorsky, 1981: 95) (Abazalar, Aphazlar-Terim, 1976: 15; İnönü Ansiklopedisi, 1981: 75, Ubıhlar13, Adige(Öztürk, 2003: 16; Bala, 1993; s. 375)14, Hatkolar(Özbay, 1995; Namıtok, 2003)15, Şapsıglar(Lyulye, 2003: 52, 53, 54)16, Bjeduglar17, Kemirguveyleyler18, Abzehler19, Besleneyleyler(Berkok, 1958:

6Türkler arasında başa takılan başlıklara izafeten, urug, boy ve oymak isimlerine rastlanmaktadır.Mesela, siyah başlık (papak, kalpak) giyen bir Türk boyunun adı "Karakalpak" veya "Karapapak" tır.Buhara Mektebine mensup bir sünni tarikati da "Yeşilbaş" olarak adlandırılmaktadır.Türkiye'de "Karabörk", "Karabörklü", Kızılbörklü", "Akbaşlı" ve "Akbaşlar" isimleri ile pek çok köy bulunmaktadır.Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nde bu hususa ilgili olmak üzere, şu örnek bulunmaktadır: Orhan Gazi, babası Osman Gazi gibi kızıl börk giyiyor ve askerine de giydirdiyordu.Kardeşi Alaaddin Paşa, bu konuda kendisine şu öğüdü verir: "Hanım! Senin askerine bir alamet koyalım ki, başka askerlerde olmasın." Orhan Gazi'nin, "Kardeş! Her ne ki sen dersin ben onu kabul ederim." demesi üzerine Alaaddin Paşa, "Etraftaki beylerin börkleri kızıldır.Seninki ak olsun." diyerek teklife bulunur.Bunun üzerine Orhan Gazi Bilecik'te ak börk işlenmesini emretmiştir.(Aşıkpaşaoğlu, Tevarih-i Al-i Osman, Atsız Neşri, İstanbul, 1949:117) Kızılbaş isminin menşei ile ilgili olarak bir diğer görüş de şöyledir: Erdebil tekkesi şeyhlerinden Şeyh Haydar (894/1488), on iki dilimli kızıl bir taç giymiş ve kızıl sarık sarmaya başlamış ve derecelerine göre müritlerine de aynı taci sarıklı veya sarıksız olarak giydirmiştir.Bu nedenle Erdebil Tekkesi mensuplarına "Kızılbaş" adı verilmiştir.

7 Nogaylara çok yakın, muhtemelen onlardan kopma bir Türk boyu.Kundurlar, yaşadıkları alanın kara ormanlarla kaplı oluşu yüzünden, kendilerini Karaağaç diye isimlendirmektedir.Çeşitli tarihi olaylar yüzünden Kafkasya Türk Topuluğundan ayrılarak idil (Volga) deltası ile Astrahan şehrinde yerleşmişlerdir.Fakat yazılı kaynaklarda, Nogay Kara-Ağaçları olarak Sayılmaktadırlar, Türkolog Vambery, 'Kundur' adını, 'Kundur diye yorumlayarak, bu Türk boyunu Kuma ve Terek ırmakları boyunda vaktiyle yaşamış olan Nogay boyuna dayandırmaktadır.Kazay ve Kas-Pulat gibi iki topluluğa ayrılan Kundur Türkleri, Nogayca ile müşterek şekil ve ses bilgisiyile sözlük özelliklerine sahip olup, öz ağızlarını korumuşlardır.Kuzey Kafkasya Nogayları ile ortak folklor özellikleri taşımaktadırlar.

8 Karaçay-Malkar Türkleri Kafkasya'nın en eski halklarından."Karaçay" sözü, yazılı kaynaklarda ilk olarak 1699 yılında geçmektedir.Bu tarihte, Moskovalı F.Elçin ve P.Zaharev adlı elçiler, Gürcistan'a giderken, Karaçay bölgesinden geçmişler ve bir süre Karaçay'da konaklamışlardır.

9 Balkarlar, Kırım Tatarları ve Kumıklara yakın bir halktır.Hunların 4.yüzyıldaki Batı'ya göçünün ardından Kafkasya'da kalan Bulgar kabilesinden geriye kalan bir halk olduğu ve Kafkasya'da hayli eski tarihten bu yana yaşadığı da ileri sürülür.

10 Kalmuklar Moğol olmadıklarını savunurlar.Oyratlar, Buryatlar ve Halkalar gibi, Kalmukların soy olarak Türklerle yakın bağları vardır.Kalmuklar, şamanizm ile karışık bir Budist inancını benimsemişlerdir.Uygur dillerine benzeyen Kalmuk dilinin ne ölçüde Moğol grubundan Sayıldığı tartışmalıdır.Nüfusunun yarısı Ruslar tarafından katledilen ve sürülen Kalmuklar, bugün genellikle Kalmukya'da, Moğolistan'ın batı kesiminde, Sibirya'da ve Çin'in batısında yaşarlar.

11Nogay ismi, Cengiz Han'ın torunu Nogay'dan gelmektedir.Nogay Türkleri, 17.yüzyılın başında Hazar Denizi'nin kuzey doğusunda, İrtiş Nehri'nden başlayarak Kırım'a kadar yayılan büyük bir Türk topluluğuydu.

12Kafkaslar'ın Türk kökenli halkları ise güneyde daha çok doğuda Hazar kıyısında, orta bölgelerde ve bir miktarda batı yaşayan Azeriler (5.477.000) ile kuzeyde yaşayan Kıpçaklardır.Kıpçak Türkleri'nin alt grupları ise Kumıklar (228.000), Nogaylar (60.000), Karaçaylar (131.000) ve Balkarlardır (66.000).Bu rakamlarda Sovyet döneminde 1979 Sayımlarında elde edilenlerdir.

13 Ubıhlar, Kuzeybatı Kafkas halklarından biridir.Dilleri Ubıhça, bu dili son konuşan kişinin 1992 yılında ölmesiyle tarihe karışmıştır.Ubıhlar, Vubıhlar, Ubıhler olarak da yazılır.; Bkz.Kamacı, Ersoy, Çerkes Tarihi (Abazalar, Adıgeler, Ubıhlar, Çeçenler, Dağıstanlılar, Asetinler, Karaçaylar, Balkarlar, Lazlar, Gürcüler) Eylül, 1992.

14 Adige Özerk Bölgesi, Rusya Federasyonu'na bağlı olup, Sovyet döneminin başından beri Krasnodor bölgesinde idari bir birim, 'kray'dır.Büyük Kafkaslar'ın kuzeybatısında, Kuban Nehri'nin sağ ve sol sahillerinde yer alır.

15 Şhagaşe ve Pspı ırmakları arasında oturan Hatıkuaylar: bir zamanlar batıda, Ajpsı ve Ubin ırmakları havzalarına kadar uzanırlardı.Hatkolar büyük bir olasılıkla Hatıkuay'ların bir bölümüdür

16 Doğu Avrupa halklarından olan Şapsıglar, Kuzey Kafkasya'da Karadeniz kıyısındaki en büyük gruplardan olan Adıgelerin bir parçasıdır.

17 Bjeduğ (Bjedu, Bjedug), Çerkezlerib başlıca kabileleri Kabardeyleyler, Besleney (Besni)ler, Kemirguvey (Temirgoy-Çemguy)ler, Şapsığ (Şapsuğ)lar, Janeler, Natukhaçlar, Ubuh (Ubıh-Vubıh-Ubukh)lar, Abzah (Abzakh)lar, Bjedug (Bjedukh)lar ve Mahuş (Makhoş)lardır.1830 yıllara kadar Kuban Irmağı'nın kuzeyinde bugünkü Krasnodar şehri civarında yaşıyorlardı.Çerkes kabilelerinden biri olan Bjeduglar, artan Rus ve Kazak baskıları sonucu Kuban Irmağı'nın güneyine, diğer Çerkes kabilelerinin yanına yerleşmek zorunda kalmışlardır.

18 Kuban Nehri ile Lafa ve Sagvase nehirleri arasındaki bölgede otururlar.Üç guruptan meydana gelirler.1-Kuban Nehri'ne doğru Adameyleyler 2-Ciraki ve Ratazay civarında Yegerkoyleyler.

19 Abzaxlar Çerkes kabilelerinden Adige grubunun içinde yer alırlar.Abzax ismi genel olarak, Abzaxların alt kısmında oturanları (ABAZAX) ifade ettiği söylenir.Yalnız Azıge ve Azuge gibi Abzax ve Abzax isimlerinin kök birliği göz ardı edilir.Abzax ismi APSUGA'dan türemezdir.Şu halde A-PSU-GE şeklinde ve sulu yerde oturan Güneşzader anlamına gelir.Apsuge zamanla Apsige, apsaxe, abzaxeve, abzaxe şekillerine dönüştü.

526)20, Kabartaylar-Tişkov-Fillipova, 2000: 102), Çeçenler-Tişkov-Fillipova, 2000: 57-65; Mansur, 1995: 25; Togan, 1981: 29-30. , İnguşlar-Grigoriantz, 2000: 177; Tişkov-Fillipova, 2000: 22. , Darginler(Erel, 1961: 43)21, Andelaller (Avarlar-Binbaşı Nazmi, 1334: 67)22, Laklar-Ramazan, Musa, 1997. 23, Lezgiler(Grigoriantz,: 187; Habiçoğlu, 1993: 40; Togan, 1981: 258), Agullar24, Çakurlar25, Gürcüler(Öztürk, 2003: 16; Bala, 1993; s. 375).

Hint-Avrupa Kavimleri (Ariler): Osetler26, Farslar(Şeyda-Muhammet Kemaloğlu, 2007: 47-48-49-51)27, Ermeniler28, Tatlar29, Talişler30, Ruslar, Alanlar31.

Öte yandan bilhassa Rusya'nın bölgeye hakim olmasından sonra, Rusların yanı sıra, çok sayıda Yahudi, Alman, Rum, Çingene, Bulgar, Romen ve şâir topluluklar da muhtelif yerlere yerleştirilmişlerdi. XIX. yüzyılda Kafkasya'da yaşayan halkın dinî durumlarına gelince yaklaşık üçte ikisi Müslüman, üçte biri ise Hristiyan idi. Bölgedeki Türklerin tamamı ile Çerkezler, Abazalar, Çeçenler, Dağıstanlılar, Lezgiler, Lazlar ve kısmen Gürcüler Müslüman olup; Ruslar, Ermeniler, Svanlar, Osetler ve Gürcülerin büyük kısmı ise hristiyandı. Bununla birlikte gerek İslâmiyet, gerekse Hristiyanlık bölgenin her kesimine aynı derecede yayılabilmiş değildi. Hatta XIX. yüzyılda bile Müslüman yahut Hristiyan topluluklar arasında pagan geleneklerin var olduğu görülmektedir, özellikle Hristiyanlık ile Paganizmin bir arada yürüdüğü, devrin seyyahlarınca ifade edilmektedir(Saydam, 1993).

TEREKEMELER

Terekeme-Karapapak (Karapapag-Karapapax-Karapapah32) Türkleri, Anadolu'da, Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun(Caferoğlu, 1983) çalışmalarıyla tanınmıştır. Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu hocanın çalışmaları(Kırzıoğlu 1995), daha sonra, Prof. Dr. Yavuz Akpınar(Akpınar, 1994: 465-467), Prof. Dr. Ensar Aslan(Aslan, 1995), Aşık Şenlik konulu

20 Büyük ve Küçük Laba vadileri ile Urup (Varpa) havzasında otururlardı.Ayrıca Kuban Ovası ile Çegen, Fars ve Psefir vadilerine kadar da yayılmışlardır.Genellikle Kabardeyle birlikte zikredilirler.Zaten yukarıda belirttiğimiz gibi Kabardeylerin bir kolu oldukları söylenmektedir.Kafkas kabilelerinin en asili ve fiziksel yapı bakımından en güzel insanların çıktığı bir kabile olarak kabul edilirler.Batılarında Kemirguveylar ve Abzalar bulunur.Güneybatı ve güneylerinde ise Barakay, Kazılbeğ, Segerey ve Başılbeğ gibi Abaza oymakları bulunur.Kuzeyden ise Besleneylerin arazisi Kuban Nehri tarafından sınırlanır.

21 Orta Dağıstan'da, Derbent Geçidinden Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan bir bölgede yaşayan Darginlerin kuzeyinde Kumuklar, batılarında Avarlar ve Laklar, Güneyinde Kaytaklar bulunur.Dağıstan'daki ikinci büyük etnik grupTUR. Konuştukları dil Lezgilerin diline yakındır.

22 Dağıstan'ın kuzey-batısındaki Koyso İmağ'nın Andi, Avar ve Kara kollarının kaynakları civarındaki bölgeler ile kuzeye doğru Kumuklar'ın oturdukları alçak ovaya doğru uzanan kesimde (Çir-Yurt'a kadar) yaşarlar.

23 Konuştukları dil; Kafkas dil gruplarının Kuzey Kafkas ana kolundan Kuzeydoğu Kafkas dilleri kolu içinde Dargwa-Lak dil grubuna girer.

24 Dağıstan halklarındandır.

25 Doğu Kafkas Grubundandırlar.

26 Osetler'in atalarının tarihi eski çağlara kadar uzanır.Orta Asya bozkırlarından Ural dağlarına kadar göçebe olarak yaşayan İskitler oset halkının atalarıdır.Karadeniz'in kuzeyine ve daha sonra da Balkanlara kadar yayıldılar.İskitler at üzerinde savaşta usta bir halktı ve bu üstünlükleriyle bu coğrafyada kültürel anlamda derin izler bıraktılar.

27 Fars Pers kelimesinden türeyen ve İran'ın nüfus yapısının çoğunluğunu (%51) oluşturan ve genellikle başkent Tahranda oturan halkı tanımlayan kelime.Etimolojik olarak Pers kelimesinden gelmektedir.Pers kelimesi Arapçanın etkisiyle Fars haline gelmiştir, çünkü Arapça'da bulunmayan P harfi F ile ikame edilmiştir. Ebülfez Elçibey, Fars Şovenizmi, Çev.: Cavit Veliev, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=40&item=41

28 Kendilerine Hay derler.Hristiyan dünyasından ayrı olarak, kendilerine mahsus bir Hristiyan inancını benimserler.

29 Dillerinden ötürü İran kökenli bir ulus olduğu varSayılan Tatların % 95'i Müslümandır ve bunlara genellikle "Dağlı" derler.

30 Talişler veya Talişiler, Kuzeybatı İran dillerinden birini konuşan halk.Talişler, İran'ın kuzey eyaletlerinden Gilan ve Erdebil ile Azerbaycan'ın güney kesiminde yaşarlar.Azerbaycan'da yaşayan Kuzey Talişleri, Taliş-i Guştasbi olarak adlandırılır.

31 Alanlar, İran dillerinden birini konuşan eski bir göçebe kavim.Hun baskısıyla Orta Asya'daki anayurtlarından ayrılıp batıya göçtüler.

32"Q", harfi Terekeme ağzında "G" ve "K" harfleriyle karşılanır.Eser içerisinde bu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir."X" harfi, "H" harfiyle karşılanır; ancak, kalın "H" yani gırtlak "H" si gibi söylenir.Karapapaklar ("Karapapaklar/Terekemeler" şeklinde de ele alınır.

sempozyumlarıdır³³. Karapapahlar konulu son çalışma Selahaddin Dünder ve Haydar Çetinkaya'ya aittir(Dünder-Çetinkaya, 2002; Kalafat, 2001/31: 26-30; Metin 1997: 10-16; Hacılar, 2001, Karapapah Mehreli Bey, 1996, Azerbaycan Folklor Ananeleri (Gürcistandaki Türk Dili Folklor Örnekleri Esasında), 1992; Azerbaycan Halk Destanları Efsane Esatır ve Nağil Deyimleri, 1999; Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Tamaşaları, 1997; Kırzioğlu, 1972; Aydoğ, 1998).Ayrıca Güney Azerbaycan'da, İsa Yegane'nin(Yegane, 1990) çalışmaları da mevcuttur.

Terekeme sözcüğü, terek; raf, dolap gözü, Terakime (Arapça ve Farsçada); Türkler, Etrak (Arapça) Türk, siper, siperlik, sütire anlamlarına gelir(Kutalmış, 2003: 251). Osmanlılar döneminde, devlet adamları ve yöneticiler bu kavim için "Türük" kelimesini kullanmışlardır. Türük kelimesi konar-göçer köylü halk anlamına gelmektedir. Terekeme sözcüğünün kaynağına yönelik farklı rivayetler vardır. XII. -XIII. yüzyıllara geldiğimizde Borçalı ve Kazahlı uruklar Terekeme olarak adlanmıştı. Âşık Emrah, şiirlerinde Terekeme güzellerinden bahsetmektedir. Âşık Garip, Kazah nehri boylarını Terekeme yaylakları diye övüyordu(Yeniaras, 1994: 33).

Birincisi, "Terekeme", "Türkmen³⁴" sözcüğünden türemiştir(Dünder-Çetinkaya, 2004; Kalafat, Türk Mistik Kültüründe "Er" veya Halk Kültürümüzde "Er Tiplemesi" adlı makalesinde, Terekeme, terek/ağaç kültü, ağacın piri bağlantılıdır, der. VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, 2006; Caferoğlu, 1988: 69).Kelimenin "Türkmen/Türkman³⁵" kökenine dayandığı görüşü ise çok güçlü gözükmektedir. Çünkü Türkmen kelimesinin Arapça çokluk biçiminin "Terakime" olduğunu biliyoruz. Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca Sözlük'ü(Devellioğlu, 1993) ve Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime'si(Ebulgazi Bahadır Han, Tercüman 1001 Temel Eser) bu kelimenin varlığı konusunda bize tanıklık ediyor. Bu "Terakime" kelimesi ünlü uyumuna girerek kolayca "Terekeme" biçimini alabilir. Osmanlılar döneminde, devlet adamları ve yöneticiler bu kavim için "Türük" kelimesini kullanmışlardır.

İkincisi, İslamiyetin Anadolu'da ilk yayıldığı yıllarda Mekke'den getirilen muhacir araplara verilen "Terk-i Mekke" kavramıdır. Terekeme sözcüğünün bundan bozularak oluştuğudur. Terekeme kelimesinin kökeninin "Terk-i Mekke" izahı ise bir halk benzetmesinden öte bir şey değildir. Terk-i Mekke "Mekke'nin Terki, Mekke'nin bırakılması" gibi bir anlam ifade eder ki, bu bir kavim adı olamaz; ancak bir olay adı olabilir. Kavim adı olabilmesi için "Mekke'yi terk edenler" gibi bir kelime olması gerekirdi. Fakat halk arasındaki rivayetlere baktığımızda bu terimin 'terk etmek' manasına geldiğini görüyoruz. Yani "mekânı terk eden ve göçmüş olan" anlamında yorumlanmaktadır. Türkler arap değil ki Terk-i Mekke denilsin.

³³ Çıldır Aşık Sempozyumu, Ankara, 2000.

³⁴ Terekeme Tarixən "türkmən" istilahı həm də oğuzların daha çox köçərlik etmiş hissəsinə şamil edilmişdir.V.V.Bartold və V.M Jirmunski də "türkmən" istilahını oğuz tayfalarının göçəri həyat tərzini keçirmiş hissəsinə verilmiş bir ad kimi işlətmişdir."Bir çox mə"xəzlərdə türkmənlərin yalnız Türkmənistanın indiki ərazisində deyil, eləcə də Qafqaz, Cənubi Azərbaycan, Kiçik Asiya və müasir İran ərazisində də yaşadıklarını və onların oturaq azərbaycanlılardan fərqləndiyini qeyd edirlər. Bundan belə nəticə çıxarmaq olar ki, türkmənlər qədim oğuzların daha çox köçəri həyat keçirən hissəsinə deyil və bunun izləri müasir Azərbaycan dilində "tərəkəmə" kəlməsində qalır". Maraqlıdır ki, orta əsrlərin Bizans müəllifləri də Kiçik Asiyadakı köçəri oğuzları "türkmən" adı ilə təqdim etmişdir.

³⁵ Türk Boy Adları ve Devletleri İle Oğuz Kelimesinin Tarih İçindeki Söyleniş Biçimleri: Oğuz: Guz, Guzziye, El Guzz-Kara Guz, Sir Tokuz Oğuz, Üç Oğuz, Uğuz, Oyguz, Ögüz, Toğuz, Uz, Gagauz, Uzbek.

Avşar: Aşar (İranlılar-Farslar)

Horzum: Harzem, Harezem, Horezm, Kharezem, Harizm.

Türkmen: Türkoman, Turcoman, Türkmanend, Terek, Terakime, Terekeme

Üçüncü olarak, Terekemelerin kendi aralarındaki rivayetlere göre de bu ismi "eski vatanlarını terk ettikleri" için almışlardır. Eskiden Terekemelerin atalarının Kuzey Kafkasya'da bulunan Terek Irmağı çevresinde yaşadıkları bilinmektedir. Buna bağlı olarak Terekeme terimi ile Terek Irmağı arasında da bir bağ kurabiliriz. Buna göre Terekemelerin ataları Terek Irmağı çevresinde yaşarlarken bazı sebeplerden dolayı buraları terk etmişler ve Gürcistan ile Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Gürcistan ve Türkiye'ye geldiklerinde diğer yerli toplumlar onları Terekeme olarak adlandırmışlardır. Yani Terekeme terimini "yurtlarını terk edenler" anlamında kullanmışlardır. Hammer, Türkistanlı Karakalpakların oluşumu ile ilgili şunları yazıyor: "Bu kavim topraklarından kovulmaları dolayısıyla yas tutmak amacıyla siyah şapka giymeye başladı(Bala, 1967: 339). Siyah şapkalılar(Alışık, 2005: 10-25)36 terimi bu olay yüzünden onlara isim olarak verildi. " Bütün bu örneklerle bağlı olarak Türklerde yas tutmak amacıyla siyah şapka giyme geleneği olduğu gibi bugünkü Terekeme teriminin 'terk etmek' terimi ile alakasının olduğunu düşündürmektedir.

Terekemelere ayrıca "Karapapak"ta denmektedir. Türkler arasında başa takılan başlıklara izafeten, urug, boy ve oymak isimlerine rastlanmaktadır. Mesela, siyah başlık (papak, kalpak) giyen bir Türk boyunun adı "Karakalpak" veya "Karapapak" tır(Karapapaklar, İslam Ansiklopedisi: 470).Buhara Mektebine mensup bir sünni tarikatı da "Yeşilbaş" olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'de "Karabörk(Ölmez, 2002)37", "Karabörklü", Kızılbörklü"(Sümer, Aydınogullarının "kızıl renkli börk" giydiklerini yazmıştır. Eyüpoğlu, 1987: 262, 275, 277, 279, Melikoff, 2004, s, 33-35, 63-86; Avcıoğlu, 1997:, 2239-2240, 1884, 154; Joseph Von Hammer, 1990, s: 8; Başgöz, 2003: 92, Çetinkaya, 2005: 424-446; Akdağ, 1975: 15), "Akbaşlı" ve "Akbaşlar" isimleri ile pek çok köy bulunmaktadır (Eröz, 1990: 81-82; Fırlalı,1989: 9-10; Behnan, 1964: 254).Bu da büyük ihtimalle o dönemde kalpak giyen Kafkas Türklerine verilen addır. Karapapaklar, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın müridlerine giydirdiği, on iki imamın adı yazılı on iki dilimli "taç" adlı kızıl kavukları reddederek Sünniliklerini belirtmek üzere ısrarla "kara papak" giymişlerdir(Kırzıoğlu, 1998: 467; Caferoğlu-Yücel, 1976: 1118,).

"Oğuz kelimesi", Derleme sözlüğünde, Oğuz: Oğuz: bilgisiz; beceriksiz; kötü; cahil; ahmak; saf; kolay kandırılabilir. Oğuz adam: saf ve babacan adam, Oğuz mezeri: eskiden kalma büyük mezar; hemen hemen hepsi ziyaret yeri hâline getirilmiştir. Oğuz zamanı: cahillik devri, esgi zaman oğuzları: geçmişin güçlü kuvvetli fakat bilgisiz insanları kaba, saf, bön, aptal şeklinde anlamlar ifade etmektedir(TTAS)38. "Terekeme" kelimesinin ise Türkmen kelimesinden geldiğinden hiç şüphe duymamalı. Daha önce söylediğimiz gibi bu kelime kolayca Terekeme biçimini alır. Esasen Terekeme kelimesinin Türkmen (Oğuz) kelimesinden geldiğini bu kelimenin ağızlarında Oğuz/Uğuz kelimesinin sahip olduğu gibi olumsuz bir anlam taşıması da ispat etmektedir. Faruk Sümer, Terekemelerin, Civanşir Avşarıyla bağlantılı

36 1239'da Türk-Moğol unsuru ile birlikte Doğu Avrupa seferine iştirak eden ve tarihi kaynaklarda "külâh-ı siyah" olarak belirtilen Türk boyu Karapapaklar'ın cediti olmalıdır.Karapapaklar, İran ve Rus sınırlarının tespit edildiği 1828 Türkmençay anlaşmasına kadar toplu olarak, Kazak Şemseddin Hanlığı'na bağlı Borçalı'da yaşamışlardır.Z.Velidi Togan, Boroçoğlu Kıpçak boyunun, Hazarlar döneminde Orta Kür ırmağının sağ taraflarında, kendi adlarıyla Borçalı adı ile tesmiye olunan sancakta yaşadıklarını belirtmektedir.Bu kayıt, Borçalı ve dolayısıyla Karapapaklar'ın o topraklardaki tarihinin delilidir.Karapapaklar'ın şive özelliklerine bakıldığında, Azerbaycan diyalektleri içerisinde, Kazak-Borçalı gurubu daima "Kıpçak gurubu şiveleri" olarak tasnif edilmiştir.

37 Tarama Sözlüğü'nde "börk, börke, börki başa giyilen külâh,kalpak gibi şeyler" biçiminde yer alan sözcüğün Osmanlıca için Radloff, bürk ve bürük sözcüklerini verir. dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=12&sayi_id=843-s.67.

38 TDK.<http://tdkterim.gov.tr/ttas/>

olduğu da söyler: Civanşir Avşarı: Arran hükümdarı Çevanşir'den adını alan Civanşirler, Arran (Karabağ)-Albanya-Avganya bölgesinde hakim bir Türk boyu idi ve Gürcistan'da bunların sınırları içindeydi. Müslüman-Arap orduları Gürcistan'ı fethedildiklerinde (642) tahtta Hıristiyanlaşmış bir Türk olan Prens Cevanşir bulunuyordu. Yine bu dönemlerde Hazar Devleti'nin Kafkaslara akınlar yaptığını görüyoruz (683-689-693 senelerinde). Hazarların Gürcistan ve Ermenistan'a saldırımları üzerine Gürcü Kralları Cevanşirler bu saldırılara karşılık vermiş ancak yenilmiş, Prens Cevanşir ise 7 yıl esaret altında kalmıştır. Daha sonra bölgeye Selçuklu fethiyle yoğun Türkmen yerleşmiştir. Buradaki Afşar'lar, Hülaçu Han zamanında Anadolu'ya getirilen ancak Timur tarafından Karabağ nakledilen Avşarlarla birleşerek Otuz-İki Cevanşir (32 boydan müteşekkil) adını almışlardır(Cemşidov, 1990: 51.; Sümer, 1992: 199-200).

Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları adlı eserinde, "Türkçülük ile Turancılığın ayrımlarını anlamak için Türk ve Turan topluluklarının sınırlarını belirlemek gerekir. Türk, bir milletin adıdır. Millet kendine özgü bir kültürü olan bir topluluk demektir. Öyleyse Türk'ün yalnız bir dili, bir, oysa Türk'ün kimi kolları, Anadolu Türklerinden ayrı bir dil, ayrı bir kültür yaratmaya çalışıyorlar. Diğer Türk illeri birer ayrı dil, ayrı edebiyat ve ayrı kültür oluşturmaya çalışırlarsa, Türk Milleti'nin bugün kültürce birleşmesi kolay olan Türkler, özellikle Oğuz Türkleri, yani Türkmenlerdir. Türkiye Türkleri gibi Azerbaycan, İran ve Harizm ülkelerinin Türkmenleri de Oğuz uruğundandır. Bunun için Türkçülükteki yakın ülkümüz Oğuz birliği, yani Türkmen birliği olmalıdır. Bu birlikten amacımız nedir? Siyasal bir birlik mi? Şimdilik hayır! Gelecekle ilgili bugünden bir yargıya varamayız. Fakat bugünkü ülkümüz, Oğuzlar'ın yalnız kültürce birleşmesidir. Oğuz Türkleri bugün dört ülkede yayılmış olmakla birlikte tümü birbirine yakındırlar. Dört ülkedeki Türkmen illerinin adlarını karşılaştırırsak, görürüz ki birinde bulunan bir ilin ya da boyun öbürlerinde de kolları vardır. Örneğin Harizm'de Tekeler ile Sarılar'ı ve Karakalpaklar'ı görüyoruz. Yurdumuzda Tekeler, bir sancak oluşturacak kadar çoktur, dahası bir bölümü bir zamanlar Rumeli'ye yerleştirilmiştir. Türkiye'de, Sarılar, özellikle Rumkale'de otururlar. Karakalpaklar ise Karapapak ve Terekeme adını alarak Sivas, Kars ve Azerbaycan yörelerine yerleşmişlerdir. Borçalı-Kazak boyundan gelen Karapapak Türkleri, Kıpçak Kuman, Bulgar ve Hazar Türklerinin Ön-Asya'daki koludur. Borçalı ve Kazak diye iki kola ayrılırlar. Kafkasya'da ve yakın bölgelerde dağınık bir vaziyette yaşarlar(Gökalp, 2003: 20-24)",der.

At sürüleri (Yılkı) ve koyun besiciliği yapan bu boylar, Kıpçak Kafkasya'da ve yakın bölgelerde dağınık bir vaziyette yaşayan Karapapak Türklerine, siyah astragan kalpak giydikleri için komşuları bu adı vermişlerdir. Günümüzde, Türkiye ve Kafkasya başta olmak üzere Azerbaycan, İran, Gürcistan, Ermenistan gibi ülkelerde yaşayan, sayıları yaklaşık altı yüz bin civarında olan ve Karapapak yahut Terekeme olarak adlandırılan bu Türk topluluğunun, Peçeneklerin, Hazarların, Kıpçakların, Oğuzların birleşmesiyle oluşan bir kavim olduğu yönündedir(Togan, 1933: 102; Özkan, 2003: 86; Yılmaz, 2007: 1, 12; Seyidov, 1989: 326-327; Alyılmaz, 2003: 4; Sevinç, 2009: 46).Togan, Karapapakları, Arap kaynaklarında Karabörklü; Rus kaynaklarında Çyornie Klobuki ve Moğol kaynaklarında Siyah Külahan adıyla tanınan bir Kıpçak kabilesi olarak izah etmektedir(Hacılar, Fahri, Bahar: 2009; Turan, 1965: 214-216; Togan,Sayı: 150, 1933: 101-107, Azerbaycan Yurt Bilgisi, 18: 247-253). Kıpçakların, XII. yüzyılda Güney Gürcistan ve Çıldır Gölü çevresine yerleştirildiği biliniyor. Bugünkü Terekeme-Karapapakların aynı coğrafyada yaşayarak iyice karışan bu iki zümrenin kalıntısı olduğu söylenebilir. "Dede Korkut'un dili ile Terekeme ağız

arasında da büyük yakınlık görülür. "Latif Şah ve Telli Mehriban Hikâyesi"ni okurken, Dede Korkut'un üslubunu hissederiz: "Şevketlim, keremet beni insandı. Heş kimse bilmez ki kimdedi. Tekkeler aç aıları doyorur, çılpahları geyindir, vergilerini ef eyle, inşallah cenabı Allah bol hazinasınan bir evlet verir. (Caferoğlu, 1995: 20)"

Dil özelliklerinden hareketle, Terekemelerin, Türkmen ve Kıpçak karışımı bir boydur(Ercilasun, 1983: 41; Caferoğlu, 1988: 70; İslam Ansiklopedisi, Karapapaklar: 470; Dünder-Çetinkaya, 2004: 411).Şöyleki Terekeme ağızlarını incelediğimiz zaman iki hatta bazen üç şekilli biçimlere rastlarız. Örneğin, "bana" kelimesi Terekeme ağızlarında, Azerilerde olduğu gibi "mene", Türkmenlerde olduğu gibi "manga" (buradaki ng sesleri aslında damak "n"si şeklindedir) ve Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi "maa" "maga" şeklinde oluşudur. Terekemelerin ağızları, Azerbaycan'ın Gence ağzına pek yakındır. Bunlar, tek heceli kelime sonundaki "b"leri "v"ye ve "b"leri "f"ye, gerundium eki olan "b"leri yine "f"ye ve kelime ortasındaki "c"leri "j"ye çevirmektedirler. Terekeme ağızlarında "geleceğim" manasına "gelecem" ve "gelejjem" kelimeleri kullanılır. Bunların da ikincisi, Oğuz/Türkmen lehçesinin aksine "j" sesini tanıyan (Kazakçada "yıl" yerine "jıl" denir) Kıpçak lehçelerinin özelliğini göstermektedir(Kurat, 1992: 84; Karaman, 2007: 98, 99; Şiraliyev, 1962: 16, 18, 19, 20, 224)39.

Terekemeler dil, lehçe, mutfak ve müzik kültürü gibi konularda Azerbaycan Türklerine çok yakındır(Karapapaklar, XXIV: 470).Sadece ağız farklılıkları vardır. Buna rağmen Türkiye'deki her iki kesim de birbirlerini genellikle farklı nitelendirmektedirler. Azerbaycan'da Azerilik adı, Borçalı'da Karapapak'lık adı öne çıkmaktadır. Gerçek şu ki, Türk toplulukları arasında yaşam biçiminden ve coğrafi şartlardan kaynaklanan bazı farklılıklar vardır. İran'da da çok sayıda Karapapak Türkü'nün olduğu bilinmektedir. Karapapaklar İran'da Sulduz bölgesinde yaşamaktadır.

Türkiye'ye göçmeden önceden önce, Borçalı ve Kazak Karapapakları olarak adlandırılmıştır.

39http://www.yesevi.edu.tr/index.php?menu_id=75,

Kazakça-Türkçe,

Türkçe-Kazakça

Sözlük;

http://www.kultur.gov.tr/TR/BeigeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFB0ED0A_A5232E402F25881B305C3223FFKKazak Edebiyatı.; Terekeme Türkçesi Türk dilinin batı grubuna girmektedir.Batı grubu ağızları fonetik yönden birbirlerineçok benzemektedir. Bu grupta yeralan ağızlar kullanılan kelimeler yönüyledir.Bunların yanında diğer ağızlarla Batı grubu ağızları karşılaştırılırsa Batı grubu ağızlarının özellikleri Oğuz gru bundaki Türk lehçelerinin özelliklerini taşıdıklarögörülmektedir:

1. Sağır n sesi Batı grubu ağızlarında oldukça yaygındır: dәмәrsәñ, öyüñ, çıxardıñ, üzünü, oña, yeyiñ gibi.
2. Yuvarlakma hadisesi Batı grubu ağızlarındakarakteristik bir özellik olarakgörülmektedir. Edebi dilden farklı olarakBatı grubu ağızlarında ikinci ve üçüncü hecelerde de yuvarlak ünlülerin (o, ö) gelmesi söz konusudur: suloyjoyux, döylör, üydörüt.; tutor gibi.
3. Batı grubu ağızlarında Azerbaycan'ındiğer ağızlarından ve edebi dilden farklıolarak bazı kelimelerin başlarında "ı" sesieklenir: ılxı, ıldırım, ılıx, ışix gibi.
4. Batı grubu ağızlarında kalınlaşma hadisesiönemli ses hadisesidir: vatan, yanı, xavar, zeynaf, hasan, xare, halak, vafat, sabr, heydar, tasdıx, ciyar, surat vb.
5. Bu gruptaki ağızlarında kelime ortasındab-v ve c-j değişikliği oldukça yaygınşekilde görülmektedir: bava, çovan, xavar, livas, divi, çivin, savax, şavalıt, baja, geje, bajı, ajıx vb.
6. Batı gruptaki ağızlarda kelime başındab-p ve d-t değişikliği sık karşılaşılan seshadiselerindendir: piter, putax, pırgadır, pıçax, pişmiş, tux.; tustax, tukan, tıfar/tufargibi.
7. Batı grubu ağızlarında birkaç kelimebaşında "g" sesi yerine "q" sesinin geldiğögörülr: qıp, qış, qıpıl/qıfıl, qanun vb.
8. Bu grupta yer alan ağızlarda bazı kelimelerinbaşındaki "d" sesinin yerine "ç"sesi gelir: çış, çışi, çüş vb.
9. Bu gruptaki ağızlarda dikkat çeken seshadiselerinden birisi de kelime sonundave kelime ortasında "v" sesinin yerine "y" sesinin gelmesidir: doyšan, yoyşan, oy, öy, puxoy gibi.
- 10.Batı grubu ağızlarında kelime başındabazı kelimelerde "y" ve "h" sesinin düştüğögörülr: umax, uxu, umurux/umrux, uxarı/oxarı, umuru, umşax; örüllər, örümçex.; ülkür, işgırıx vb.
11. Yine bu grupta yer alan ağızlarda "d"sesinin tesiriyle "x" sesinin "t" sesine döndüğögörülr: artdan-arıxdan, qaltdı-qalxdı, qortdı-qorıxdı.
12. Batı ağızlarında kelime ortasında sestüremesine rastlanmaktadır: qorxumax, qırıx-qırıx, umuru, umurux gibi.

Karapapak (Terekeme) Türklerinin saflığı, dürüstlüğü, vatan sevgisi ve Türk kültürüne olan bağlılıkları beni derinden etkilemiştir. Birçok kez beni evinde misafir eden değerli Karapapak (Terekeme) aileleri sayesinde Türk kültürünün inceliklerini ve gereklerini öğrenmem de onlara olan hayranlığımı artırmıştır. Rusça sözlüğüne göre kalpak yahut papak, şapka demektir. Papak kelimesi, Azeri Türkçesinde kuzu veya koyun derisinden yapılan serpuş manasına da gelmektedir. Azeri Türkçesinde börkün de kalpak ve papak gibi serpuş manasına geldiği bilinmektedir. Günümüzde Türkiye ve Kafkasya’da yoğun olarak yaşayan bu kavim Karapapak ismini ataları durumundaki Kıpçaklardan ve Peçeneklerden almışlardır. Karapapakların giydikleri kalpaklar, siyah kuzu derisinden yapılmıştır. Türkiye’nin Kars ilindeki Karapapaklar 1925 yılında çıkarılan şapka kanununun çıkarılmasına kadar kıvrıcık tüylü kuzu derisinden yapılmış kara papak giymişlerdir. Bu topluluk başına giyeceği papağın tüylerinin kıvrıcık olması için yapımında bazı noktalara dikkat etmiştir. Bunlardan en önemlisi ise koyunun doğurmasından hemen önce bez yahut keten bezi hazırlanmaktadır. Kuzunun doğmasıyla anasının onu emmesini önlemek için hiç vakit kaybetmeden önceden hazırlanan bez yeni doğan kuzunun üzerine örtülür. Bunun en büyük nedeni ise koyunun yavrusunu yalamasıyla tüylerindeki kıvrıcığın bozulması ve ‘çere’ adı verilen doğum suyunun yalanmasının da etkisiyle tüylerin düzleşmesidir. Böylece belli bir süre anasını emen kuzu kesilerek derisinden papak ve yaka yapılırdı. Günümüzde teknolojinin de gelişmesiyle papak giyimi azalmıştır. Fakat Türkiye’nin doğusu ve Kafkasya’daki soğuk iklim şartları sebebiyle bazı yerlerde kıvrıcık papaklar hala giyilmeye devam etmektedir. Terekemelerin atalarının Kuzey Kafkasya’da bulunan Terek Irmağı çevresinde yaşadıkları bilinmektedir. Buna bağlı olarak Terekeme terimi ile Terek Irmağı arasında da bir bağ kurabiliriz. Buna göre Terekemelerin ataları Terek Irmağı çevresinde yaşarlarken bazı sebeplerden dolayı buraları terk etmişler ve Gürcistan⁴⁰ ile Türkiye’ye yerleşmişlerdir. Gürcistan ve Türkiye’ye geldiklerinde diğer yerli toplumlar onları Terekeme olarak adlandırmışlardır. Yani Terekeme terimini “yurtlarını terk edenler” anlamında kullanmışlardır. Osmanlılar döneminde, devlet adamları ve yöneticiler bu kavim için ‘Türük’ kelimesini kullanmışlardır. Türük kelimesi konar-göçer köylü halk anlamına gelmektedir. Yine halk arasındaki rivayetlere göre güya bu kavim bir zamanlar Mekke yakınlarında yaşarken dinsel konularda Araplarla anlaşmazlığa düştüğü için Mekke’yi terk etmiştir. Bu nedenle bu kavmin ismi ‘Terk-i Mekke’ ifadesinin değişime uğramış şekli olan Terekeme olarak kalmıştır.

40 One of the main factors speeding up the “Armenianization” of the Southwest Georgia was the banishment to Central Asia – mostly to Uzbekistan – of the 115,000 Ahiska Turks who had been living in 220 villages in Javakheti and most intensively in the Meskheti provinces of the Soviet Socialist Republic of Georgia. Later the Soviet officials did not permit the Ahiska Turks – according to the 1989 census a total 207,000 Ahiska Turks lived in the entire Union of Soviet Socialist Republics – to return to their homeland. During the USSR era, the Ahiska Turks – whose consciousness of a national identity began to raise in the 1950s – were not able to return to the Soviet Socialist Republic of Georgia except on an “individual” basis or to visit the country as a tourist. During the Zviad Gamsakhurdia period the Georgian government gave the Ahiska Turks two options: They could reside in Georgia under Georgian identity or settle in some other part of the country rather than in the Meskheti province. The Gamsakhurdia government’s offer was, in fact, part of the policy of “Georgianization of Georgia”. However, the current officials of Georgia believe that this is a good time to solve the problem of the Ahiska Turks – that make up a 368,000-strong group. In line with a decree issued by President E. Shevardnadze in July 1996, a commission was formed to look into the Ahiska Turks issue. Georgia’s National Security Minister Shota Kviraya said that the Turks’ return to the region bordering on Turkey and Armenia, was giving Georgia the opportunity to use the “Meskhetian” (Ahiskan) card in Caucasia – a region of strategic importance. Georgia – preparing to use in the 2000s the “Ahiskan” card, that is, the “Muslim Georgians” against the Armenians in Georgia-has not, despite the Turkish expectations, abandoned its plan to “Georgianize” the Ahiska Turks along with the other ethnic groups. A meeting held in Georgia-Gudauri on Sept. 9-11, 2000 under the auspices of the European Commission, discussed the “Return of Ahiska Turks to Georgia Gradually in 12 Years” plan which had been presented to Georgia by the Council of Europe in the framework of Georgia’s becoming a Council of Europe member on Jan. 25, 1999. During the meeting Guram Mamulya, head of the Georgian Rehabilitation of the Refugees Agency, insisted that those returning to Georgia should adopt “Georgian names and surnames and Georgian identity.” This gives a clue as to how Georgia will interpret and implement the return plan in question which is expected to be approved by the Georgian government.

Günümüzde Gürcistan sınırları içerisinde yer alan Borçalı vilayeti Karapapak (Terekeme) Türklerinin ana vatanıdır. Kırım'a sığınan Kıpçaklar ise tehlikenin devam etmesi sebebiyle Suğdak üzerinden deniz yoluyla Güney ve Kuzey Karadeniz kıyılarına gelmişler ve buralarda günümüze kadar yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Örneğin Ahılkelek, Ardahan, Ardanuç, Oltu, Tortum, Şavşat ve Artvin bölgesinde oturan yerli halkların konuştuğu Türkçe Kıpçak ağızıdır. Ayrıca sarı saçlı, renkli gözlü, uzun boylu olan bu bölge insanların Kıpçak tipine benzemesi ve Kıpçakların güzelliğini günümüze kadar taşıdıkları inkâr edilemez. Karapapak (Terekeme) Türklerinin atalarından birinin Kıpçaklar olduğu gerçektir. Kaldı ki Karapapak Türklerinin konuştuğu dilde günümüzde birçok Kıpçakça kelime bulunmaktadır. Ayrıca Karapapaklar Kıpçak-Oğuz karışık ağızıyla konuşmaktadırlar.

Karakalpakların asıl oluşum sürecini Altın Orda Devleti içerisinde aramamız doğru olacaktır. Altın Orda Devleti yıkıldıktan sonra birçok Türk kabilesi bazı beylerin etrafında toplanarak bu beylerin adı ile yeni devletler kurmuşlardır. Bu devletlerden en önemlileri Nogay Hanlığı ve Özbek Hanlığı'dır. Karakalpaklar bu dönemde Nogaylarla hareket ederek diğer devletlere karşı seferler düzenlemişlerdir. Nogay Hanlığı yıkıldıktan sonra Karakalpak adı altında yeni bir topluluk olarak ortaya çıkmışlardır. Karakalpakların Nogaylarla birlikte hareket etmeleri ve Nogay Hanlığı yıkıldıktan sonra ortaya çıkmaları bazı âlimleri onların Nogaylar olduğu sonucuna vardırırsa da Karakalpaklar aslında Altın Orda Devleti içinde oluşmuş bağımsız bir kabiledir. Bununla birlikte Kıpçak, Başkırt, Nogay, Özbek, kazak ve Türkmen kabileleriyle de akrabadır. Rusya'da meydana gelen 1917 yılı Ekim ihtilalinden sonra, yönetim Bolşeviklerin eline geçmiştir. 1917 yılının Aralık ayından itibaren Bolşevik yönetim Türkistan'da oluşmaya başlamış ve Karakalpakların yaşadığı Amuderya bölümünde yeni bir Sovyet yönetimi oluşmuştur. 1918 yılının Nisan ayından itibaren Türkistan, Sovyetler tarafından oluşturulan Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Yeni oluşturulan bu özerk cumhuriyetin ahalisinin %90'ını Özbekler, Karakalpaklar ve Türkmenler oluşturmuştur. Sovyet hükümetinin Türkistan'da oluşmasıyla birlikte buraların yönetimine de Ruslar getirilmiştir. 1920 yılında Amuderya bölümü, bölgeye (vilayete) dönüştürülmüştür. Karakalpakistan, 1990 yılında Özerk Cumhuriyet statüsü kazanmıştır. 6 Haziran 1990'da Özbek SSC Yüksek Sovyet'i tarafından 'Egemenlik Kararnamesi' kabul edildi. 31 Ağustos 1991'de Özbek Sovyet'i bağımsızlık kararı aldı ve Kasım 1991'de Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı olmak kaydıyla egemenliğini ilan etti. Özbekistan kendini bağımsız cumhuriyet olarak ilan ettiği deklarasyonda ve 1992 yılında kabul ettiği anayasasında Karakalpakistan'ın özerk cumhuriyet statüsü aldığını tasdik etmiştir. 9 Nisan 1993 yılında özerk Karakalpakistan Cumhuriyeti kendi anayasası, bayrağı ve istiklal marşını kabul etti. 1 Eylül tarihi Özbekistan ile birlikte Karakalpakistan'da da müstakillik (bağımsızlık) bayramı olarak kutlanmaktadır. Bugün Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir.

Karakalpakların % 92'si günümüzde Özbekistan Cumhuriyetine bağlı Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bunun dışında, Özbekistan'ın Harezm ve Fergana bölgeleri, Türkmenistan'ın Taşauz bölgesi ve Kazakistan'ın bölgeleri ile Rusya Federasyonu'nun Astrahan bölgelerinde de Karakalpak topluluğu bulunmaktadır. 2004 yılı tahminlerine göre bugün dünyada yaklaşık 850. 000 Karakalpak'ın yaşadığı varsayılmaktadır.

Sonuç olarak baktığımızda Türkistan'da yaşayan Karakalpaklar ile Türkiye ve Kafkaslarda yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri arasında birçok benzerlik vardır. Fakat

Türkistan'da yaşayan Karakalpaklar arasında Kıpçak unsuru oldukça fazladır. Ayrıca onlar genelde Kıpçak Türklerinin yoğun olarak yaşadığı İtil-Ural bölgesiyle belli bir zaman sonra bağlantılarını kesmişler ve Özbek ve Kazak Türkleri arasında oluşumlarını tamamlamışlardır. Bununla birlikte Türkiye ve Kafkasya'da yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri oluşum süreci içerisinde birçok karışımın olduğunu görüyoruz. Bunlardan başlıcaları Hazarlar, Peçenekler, Oğuzlar, Kıpçaklar, Gürcüler, Moğollar ve Araplardır. Bu kadar çok karışım olması onların köken olarak Türkistanlı Karakalpaklardan uzaklaşmasına ve birçok yönden ayrılmasına neden olmuştur.

Karapapak (Terekeme) Türklerinin günümüzde konuştuğu dil Azeri lehçesinin bir parçasıdır. Türkistan'da yaşayan Karakalpaklar ile Türkiye'de ve Kafkasya'da yaşayan Karapapak (Terekeme) Türklerinin dillerini karşılaştırdığımızda birçok ayrılığın olduğunu görmekteyiz. Birbirine benzeyen Kıpçak unsurlar olsa da iki toplumun dilleri çok farklıdır.

Belki de Türkiye ve Kafkasya'da yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri isimlerini Kıpçaklardan ve Peçeneklerden aldılar. Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya geldiklerinde diğer topluluklara benzemediklerinden bunlar başka milletler tarafından Karapapak olarak adlandırıldı. Fakat zamanla Oğuz kütleleriyle çok fazlaca karıştıkları için Kıpçaklardan kalma unsurlarını yitirdiler. Ancak ataları olan Kıpçaklardan gelme isimlerini muhafaza etmeyi başardılar. Karapapak (Terekeme) Türkleri, Türkiye başta olmak üzere Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve İran'da yaşamaktadırlar. 2004 yılı istatistiklerine göre günümüzde dünyada yaklaşık 600.000 Karapapak (Terekeme) Türkünün yaşadığı düşünülmektedir.

Terekemeler, atılgan, hırslı, olaylar karşısında son derece duygusal ve saf bir karaktere sahip insanlardır. Dürüst ve mert insanlardır. Sosyal ilişkileri güçlü bir toplumdur. Mirza Bala da "Karapapaklar, fitraten zeki, çalışkan ve iyi binicidirler; kadınları hür, aile teşkilatları mazbut ve sağlamdır" demektedir (Alışık, 2005): 10-25,). Terekemeler, başlarına buyruk yaşamışlardır. Ahde vefaya önem verirler. Kararlı ve dirayetlidirler (Kaçak Nebi), devletine milletine sadakatle bağlıdırlar, gelenek ve adetlerine sıkıca bağlıdırlar, Karapapakların dilleri yaşadıkları, coğrafyadaki dil baskısı olmasına rağmen yüz yıllarca Türkçe dilinin ana yapısını bozmadan günümüze taşımışlardır, zulme, direnir, haksızlığa başkaldırırlar. Onların karakterlerini yansıtan sözler, "Düz ol, Allah düziyendir"-sen dürüst ol, Allah dürüstün yanındadır) "Sen yahşı ol, balıh da bilmese halık bilir" çok yaygındır. Karapapaklar genellikle Hanefi mezhebine mensuptur. Azerbaycan ve Gürcistan'ın bir kısmında ve İran'da Sulduz'daki Karapapaklar Şii Caferi'dir(Andrews, 1992: 99).

Kıpçakların Borçalı bölgesinde meskunlaşması ve onların terkinde «garabörklerin», «garapapag» tayfalarının olması hakkında tarihi araştırmalar çok fazladır. E. V. Toğan, M. F. Kırzioğlu, E. Caferoğlu, Z. Bünyadov kıpçakların bir kolu olduğunu söylediği «garapapagları», rus kaynakları ise «garagalpag» olarak adlandırır.

KAYNAKÇA

- Akçora, Ergünöz, Rusya'nın Kafkasya Siyaseti ve Geçmişten Günümüze Çeçenler, İstanbul, 1996
- Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlık Düzenlik Kavgaları, Celali İsyânları, Ankara, 1975.
- Akpınar, Yavuz, "Nügari Mir Hamza", Azeri Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, 1994, s. 465-467.
- Alâeddin Yalçınkaya, Kafkaslar'da "Türki" Kavimler: Çerkezler, Abhazlar, Kabartaylar, Adıgeler, Çeçenler, İnguşlar, Dağıstanlılar ve Diğerleri, Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 9 Mayıs-2006.
- Alatlı, Alev, Dünya Nöbeti, İstanbul, 2005
- Alexandre Grigorianz, Kafkasya Halkları, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000
- Altaş, Haniî, Telaar Yahut Babil'in Son Sürgünleri!, Türk Dirlık, 4 Eylül 2005.
- Alylmaz, Semra, Borçahlı Bilim Adamı, Eğitimiçi, Şair Valeh Hacılar, Ankara, 2003
- Aslan, Ensar, Çıldırılı Aşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri, Ankara, 1995.
- Aslan, Kıyas, Ahıska Türkleri, Ankara, 1994
- Aşıkpaşaoğlu, Tevarih-i Al-i Osman, Atsız Neşri, İstanbul, 1949.
- Aydın, Mustafa, Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar, Gökkuşbe Yayıncılık, İstanbul, 2005
- Azerbaycan Folklor Ananeleri (Gürcistandaki Türk Dili Folklor Örnekleri Esasında), Tiflis, 1992
- Azerbaycan Halk Destanları Efsane Esatır ve Nağil Deyimleri, Bakü, 1999
- Bala, Mirza, "Çerkesler", İslam Ansiklopedisi, Cilt: 3, İstanbul, 1993, s. 375.
- Bala, Mirza, "Karapapak", İslam Ansiklopedisi, M. E. B. Yay. , Cilt: 6, İstanbul, 1967, s. 339.
- Bala, Mirza, Kumuklar, İA. , Cilt: VI, s. 986.
- Başgöz, Yunus Emre I, Cumhuriyet Gazetesi yayını, İstanbul, 2003.
- Berkok, İsmail, Tarihte Kafkasya, İstanbul, 1958.
- Binbaşı Nazmi, Kafkasya ve Türkistan, İstanbul, 1334.
- Caferoğlu, Ahmet, Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Türk Dil Kurumu Yayınları: 62, Ankara, 1995.
- Caferoğlu, Ahmet, Türk Kavimleri, Ankara, 1983.
- Caferoğlu, Ahmet, Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Caferoğlu, Ahmet, "Kafkasya Türkleri", Ankara, 1983, s. 55-56
- Caferoğlu, Ahmet-Yücel, Tahsin, "Iran'da Türkler", TDEK, Ankara, 1976, s. 113
- Caferoğlu, Ahmet-Yücel, Talip, "Karapapahlar", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976
- CL. Huart, "Haydar", İA. , İstanbul, 1993, V, 387
- Çıldır Aşık Sempozyumu, Ankara, 2000.
- Dalkıran, Sayın, İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz, İstanbul, 1997
- David Marshall Lang, Gürcüler, İstanbul, 1997
- Demir, Ali Faik, Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003
- Demir, Ali Faruk, "SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri", Değişen Dünya ve Türkiye, Der. Faruk Sönmezoglu, İstanbul, 1996
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca Sözlük, İstanbul, 1993.
- Devlet, Nadir, "Kuzey Kafkasya'nın Dünü Bugünü", Yeni Forum, Mayıs, 1996, s. 7
- Doğan Avcioğlu, Türklerin Tarihi, 1. Kitap, İstanbul, 1997
- Doğan Avcioğlu, Türklerin Tarihi, 4. Kitap, İstanbul, 1997
- Doğan Avcioğlu, Türklerin Tarihi, 5 kitap, İstanbul, 1997.
- Dündar, Selahattin-Çetinkaya, Haydar, Terekemeler (Karapapak Türkleri), (El Kitabı), Eylül, 2004.
- Ebülfez Elçibey, Fars Şovenizmi, Çev. : Cavit Veliev, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=40&Itemid=41
- Ebülğazi Bahadır Han, Şecer-İ Terakime, Türklerin Soy Kütüğü (Haz. Muharrem Ergin), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ercilasun, A. Bican, Kars İli Ağızları-Ses Bilgisi, Ankara, 1983
- Erkan, Aydın Osman, Tarih Boyunca Kafkasya, İstanbul, Haziran 1999
- Eröz, Mehmet, Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, Ankara, 1990
- Eyüpoğlu, İsmet Zeki, "Şeyh Bedreddin ve Varidat", İstanbul, 1987
- Fanina W Halle, "Kafkasya Üzerine", Kafkasya Yazıları, Ali Çurey (çev), S. 1, İstanbul, 1997.
- Fiğlalı, E. R. , Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, Ankara, 1989
- Gökalp, Ziya, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 2003.
- Gökçe, Cemal, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1979
- Gölpınarlı, Abdülbaki, "Kızılbaş", İA, cilt: 6, s. 789
- Gömeç, Saadetin, Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi, Ankara, 1999.
- Gülşen Seyhan Alışık, Görkemli Âlim Muharrem Ergin Beğ (1923 Gönye-6 Ocak 1995 İstanbul), Prof. Dr. Muharrem Ergin'e, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt: 2, Sayı: 4 (Aralık 2005), s. 10-25,
- Gürsoy, Cevat, Volga, Türk Ansiklopedisi, Cilt: XXXIII, 1984, s. 319.

- Habiçoğlu, Bedri, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, İstanbul, 1993.
- Hızal, Ahmet Hazer, Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası, Orkun Yayınları, Ankara, 1961
<http://www.gizlitarah.com/index.php?e=228>, "Kuzey Kafkasya'da İslamiyet"
- http://www.yesevi.edu.tr/index.php?menu_id=75, Kazakça-Türkçe, Türkçe-Kazakça Sözlük; <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFB0ED0A A5232E402F25881B305C3223FFKazak Edebiyatı>.
- İbrahimov, M. R. A., "Dağıstan Halkları XX. Yüzyılında Etnodemografik Problemler", Yeni Forum Mart, 1996, s. 33
- İlhan, Suat, Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği, Ankara, 1999.
- İnönü Ansiklopedisi, "Abhazlar", Cilt: 1, 1981, s. 75.
- John F. Baddaley, Rusların Kafkasyayı İşgali ve Şeyh Şamil, İstanbul, 1996.
- Joseph Von Hammer, Osmanlı Tarihi, Çeviren: Mehmed Ata-Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, İstanbul, 1990
- Kafkasya, Rehber Ansiklopedisi.
- Kafkasya, Yeni Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İstanbul, 1985, s. 1620
- Kafı, Kadircan, Şimali Kafkasya, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1942
- Kalafat, Yaşar, "Gürcistan Kültüründen Manzaralar", Yeni Düşünce, 3-9 Ağustos 2001, Sayı: 2001/31, s. 26-30
- Kalafat, Yaşar, Türk Mistik Kültüründe "Er" veya Halk Kültürümüzde "Er Tiplemesi", VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Türk Halk Kültüründe Gelenek, Görenek ve İnançlar/Traditions, Customs And Beliefs In Turkish Folk Culture, 9. Oturum-Sesyon 9, 30.06.2006 Cuma
- Kamacı, Ersoy, Çerkes Tarihi (Abazalar, Adıgeler, Ubıhlar, Çeçenler, Dağıstanlılar, Asetinler, Karaçaylar, Balkarlar, Lazlar, Gürcüler) Eylül, 1992.
- Kantarçı, Hakan, "Kafkasya Jeopolitiğinde Kriz Alanları ve Güç Mücadelelerinin Türkiye'ye Etkileri", 2023, Sayı: 53, Eylül 2005, s. 34.
- Karakhi, Muhammed Tahir, Kafkas Mücahidi İmam Şamilin Gazavatı, (çev. T. Cemal Kutlu), İstanbul, 1987.
- Karaman, Erdal, Azerbaycan Ağızları Üzerine Bir Deneme, Journal of Qafqaz University, s. Number 20, 2007, s. 98, 99
- Karamanlı, M. Hüsamettin, "Gürcistan", DİA, C. XIV, İstanbul, 1996, s. 310
- Karapapah Mehreli Bey, Tiflis, 1996,
- Karapapaklar, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: XXIV, s. 470.
- Kemaloğlu, Muhammet, "Kafkasya'ya Bakışımız ve Ermeniler (I. Bölüm)", Yıl: 11 Sayı: 41, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2006
- Kemaloğlu, Muhammet, "Kafkasya'ya Bakışımız ve Ermeniler (II. Bölüm)", Yıl: 11 Sayı: 42, Ekim-Kasım-Aralık, 2006
- Kemaloğlu, Şeyda-Muhammet, Elçibey'in Düşünceleri ve Kanun Devleti, Ankara, 2007
- Kırzioğlu, M. Fahreddin, Dede Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapahlar Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış-Tarih Etnoloji ve Dil Araştırmaları), Erzurum, 1972
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, Kars Tarihi, İstanbul, 1953
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, Khazarlar'ın Borçalı ve Kazak Boylarından Oluşan Karapapah'lar da Çağımızda İnsan Heykeli Kabirtaş Yapma Geleneği, Ankara, 1995.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, Osmanlılar'ın Kafkasya Ellerini Fethi (1451-1590) Ankara, 1993
- Kosok, Pşimaho, Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1960
- Köstüklü, Nuri, Yakınçağın Başından Günümüze Ortadoğu Ülkelerinin Anadolu'ya Yönelik Politikaları, Türk Kültürü, Sayı: 336, Yıl, XXIX, Nisan, 1991, s. 221.
- Kurat, A. Nimet, Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1992
- Kutalmış, Orhan Güdül, Türkçe İnsan Adları ve Anlam-Kökenleri, İstanbul, 2003
- Kutlu, Tark Cemal, "Çeçenler", Dili Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkezler, İstanbul, 1993
- Kütükoğlu, Bekir, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul, 1993
- Leonti Lyulye, Çeviren: Papsu Murat, Çerkesya, Tarihi Etnografik Makaleler, 1857-1862-1866 Çiviyazıları, İstanbul, 2003.
- M. Şiraliyev, Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları, Bakü, 1962.
- Mansur, Şamil, Çeçenler, Sam Yayınları, Ankara, 1995, s. 25; Togan, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981.
- Melikoff, İrene, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, İstanbul, 2004, s. 33-35, 63-86
- Memmedov, Nadir, Azerbaycan'da Yer Adları, Bakü, 1993
- Merçil, Erdoğan, Gürcistan Tarihi-Eski Çağlardan 1212'ye kadar-, Ankara, 2003.
- Metcunatuka, İzzet, Kafkas Tarihi İstanbul, Hürriyet Matbaası, 1330, s. 843/M. Ü. İLAH. Genel 4639)
- Metin Ergun, Karakalpak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerine Araştırmalar, Milli Folklor, Sayı: 35, Güz 1997, s. 10-16
- Mütercimler, Erol, Geleceği Yönetmek/Yüksek Stratejiden Etki Odaklı Harekâta, İstanbul, 2006
- Namitok, Aytek, Çerkeslerin Kökeni 1. Çevirmen: Aysel Çeviker, KAF-DAV Yayınları, Ankara, 2003.
- Nihat Çetinkaya, "Kızılbaş Türkler", İstanbul, 2005.
- Nihat Kaşıkçı-Hasan Yılmaz, Aras'tan Volga'ya Kafkaslar-Ülkeler-İz Brakanlar, TÜRKAR, Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, Ankara, 1999
- Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Tamaşaları, Bakü, 1997
- Orhan Aydoğ, Karapapklar (Seminerler Çalışması), İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitim Bölümü, Malatya, 1998.
- Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnet'in Şii Akidesine Tenkidleri, İstanbul, 2000.
- Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi (Çev. F. İşıltan), Ankara, (TTK yay), 1981.
- Ögel, Bahaeddin, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984
- Ölmez, Zuhul Kargı, Meninski'nin Sözlüğündeki "Tartarca" Sözcükler, Cilt: 15, Ankara, 2002, http://www.ankara.edu.tr/detail.php?id=12&sayi_id=843-s.67.
- Özbay, Özdemir, Düden Bugüne Kuzey Kafkasya, Ankara, 1995

- Özey, Ramazan, Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası, İstanbul, 1996, s. 42
- Özkan, Nevzat, Türk Dilinin Yurtları, 2003, s. 86
- Öztürk, Mustafa, Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi, Genelkurmay ATASE-Sekizinci Askeri Tarih Semineri I, Ankara, 2003, s. 16
- Peter Alford Andrews (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), Türkiye'de Etnik Gruplar, ANT Yayınları, İstanbul, 1992, s. 99.
- Ramazan, Musa, Bir Kafkas Göçmeninin Anıları, İstanbul, 1997.
- Saray, Mehmet, Kafkasya Araştırmalarının Türkiye için Önemi, Kafkas Araştırmaları I, İstanbul, 1988, s. 3-7
- Saydam, Abdullah, Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye, KTÜ, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon, 1993.
- Sevinç, Necdet, Türkiye'nin Türklük'le İlgisi Kesiliyor, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı: 272, Ağustos,2009, s. 46.
- Seyidov, Mirali, Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken, Bakü, 1989
- Streck, M. "Kaf Dağı", İ.A.Cilt: VI, İstanbul, 1967, s. 59-61.
- Sümer, Safevi Devletin Kuruluşu, Ankara, 1992.
- Şahin, Murat, "Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri", Avrasya Etüdları, TİKA Yay. , 2001 Yaz, No. 19, ss. 33-35
- Şamil Cemşidov, Kitab-ı Dede Korkut, Ankara, 1990, s. 51.
- Şapolyo, Enver Behnan, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul, 1964
- Şerafettin Erel, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul, 1961
- Tanyu, Hikmet, Türklerin Dini Tarihi, Türk Kültür Yayını, İstanbul, tarihsiz
- Tavkul, Ufuk, Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya, Ötügen Yayıncılık, İstanbul, 2002
- Tavkul, Ufuk, Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür, İstanbul, 1993.
- Tavkul, Ufuk, Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları", Yeni Türkiye Yay. , s. 471-472
- Terim, Şerafettin, Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkezlik Mefhumi, İstanbul, 1976
- Tişkov , V. A. Fillipova, E. İ. Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar, ASAM Yayınları, Ankara, 2000.
- Togan, A. Z. Velidi, Azerbaycan Etnografisine Dair, Azerbaycan Yurt Bilgisi, Sayı: 150, 1933, s. 101-107, Azerbaycan Yurt Bilgisi, Sayı: 18, s. 247-253.
- Togan, A. Zeki Velidi, Azerbaycan Etnografisi, II, 1933
- Togan, Zeki Velidi, "Azerbaycan", İ.A., II, İstanbul, 1944, s. 94
- Togan, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1970.
- Turan, Osman, Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ankara, 1965
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.
- Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, TDK. <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>
- Ülke Raporu, Avrasya Dosyası, 2001, Sayı: 1, s. 1
- Valah Hacılar, Borçalı Mehralı Bey Tarihi Hekiketlerde, Tiflis, 2001,
- Valehoğlu (Hacılar), Fahri, Borçalı Türklerinin Menşei ve Etnik Sınırları, Yıl: 5, Sayı: 14, Bahar 2009
- Yegane, İsa Karapapahların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış, Nogadey, 1990.
- Yeniaras, Orhan, Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültürel Tarihine Giriş, İstanbul, 1994.
- Yılmaz, Salih, Karapapak (Terekeme) Türkleri, Ankara 2007